

4.3. Напрями і пріоритети розвитку металургійного виробництва

Функціонування галузі в рамках обраної на початку 2000-х років моделі розвитку (нарощування експортного виробництва сталевих напівфабрикатів і традиційних простих видів прокату) слід визнати в цілому успішним щодо прибуткової торгівлі сталевую продукцією. Попри технологічну відсталість, існування технічно застарілих і надлишкових потужностей, високу матеріало- та енергоємність виробництва, невеликий обсяг інвестиційних ресурсів металургійним підприємствам після руйнівних кризових 90-х років минулого століття вдалося відновити виробничий потенціал, досягнути оздоровлення і стабілізації фінансового стану. За мінімального обсягу інвестицій і практично точкового технічного оновлення провідним підприємствам вдалося створити технічні передумови для поліпшення якості продукції, що підтверджено міжнародними сертифікатами і національними стандартами багатьох країн. Це дало змогу розгорнути у великих масштабах випуск експортної металопродукції, що зробило Україну провідним виробником продукції чорної металургії (8-ме місце у світі) і великим світовим оператором з продажу металургійної продукції (10,7 % світової торгівлі чорними металами). У період з 2002 р. до першої половини 2008 р. металургійна промисловість демонструвала стійку позитивну динаміку розвитку, що обумовлено в основному наступними чинниками:

- сприятливою кон'юнктурою світових металоринків, установленням стабільно високих цін на металопродукцію (найбільші темпи зростання цін спостерігались у 2003 і 2004 рр. та першій половині 2008 р.);
- стабільним попитом на світових металоринках на традиційні продукти українського експорту – сталеві напівфабрикати, довгомірний сортовий прокат будівельного сортаменту, гарячекатаний плоский прокат у листах і рулонах. У 2002 р. – першій половині 2008 р. середня статистична ціна 1 т українського експорту напівфабрикатів зросла із 157,6 до 926,8 дол США, довгомірного і сортового прокату – з 193,0 до 1 154,5, плоского прокату – з 196,4 до 1 078,3 дол США;
- стійкими позиціями українських металовиробників у зазначених ринкових сегментах напівфабрикатів і ординарних видів прокату в конкурентній боротьбі за принципом «якість – ціна», що досягалися завдяки наступним перевагам: наявності власної залізорудної сировини і коксівного вугілля; відносно невеликій вартості

матеріальних ресурсів виробництва і робочої сили; географічній близькості до таких важливих регіонів метало споживання, як країни ЄС, СНД, Близький Схід, Північна Африка;

– об'єктивним процесом ринкової трансформації вітчизняної металургії, яку, у свою чергу, стимулює консолідація світової металургійної галузі.

Приватизація гірничорудних, вуглевидобувних і коксохімічних підприємств створила умови для формування вертикально інтегрованих компаній у рамках провідних фінансово-промислових груп. Подальший розвиток інтеграційних процесів стимулювався необхідністю вирішення проблем забезпечення підприємств сировинними ресурсами, зменшення матеріальних витрат на виробництво металопродукції, полегшення доступу українських виробників на привабливі в ціновому відношенні ринки країн ЄС. Стратегічним напрямом посилення вертикальної інтеграції для провідних вітчизняних металургійних компаній стало придбання активів із виробництва як готового високо-технологічного прокату в низці країн Західної і Східної Європи, так і сировини (Росія, США).

У результаті це забезпечило галузі один із найбільших в Україні виробничих потенціалів – вона стала валютним донором Державного бюджету, стратегічною частиною національного виробництва. Проте у 2005-2007 рр. стало очевидним, а ситуація у 2008-2009 рр. ще сильніше виявила те, що існуюча модель розвитку галузі вже не відповідає новим реаліям світового ринку сталевих продукції та умовам економічного розвитку.

По-перше, процес глобалізації світового ринку сталі призводить до посиленої диференціації національних виробників за рівнем техніки і технологій, закріплення їх місця в загальній системі світового виробництва. Тому країни з низьким технічним рівнем і застарілими технологіями, як, наприклад, Україна, остаточно залишаються постачальниками лише напівфабрикатів і рядової сталі та практично втрачають можливості прорватися в майбутньому на ринки складної високотехнологічної сталевих продукції, де домінують провідні країни.

По-друге, щорічне збільшення обсягів матеріальних витрат унаслідок подорожчання всіх видів сировинних ресурсів усе більше нівелює основну конкурентну перевагу українських виробників – відносно низьку собівартість продукції. У цьому відношенні загрозливий характер мають наступні чинники:

– стрімке подорожчання протягом трьох останніх років імпортного природного газу, що унеможлиблює подальше існування технологій, де його витрати найбільші – у доменному і мартенівському виробництві сталі. Проте істотне скорочення виробництва за такими технологіями відбудеться не найближчими роками, а принаймні в середньостроковій перспективі;

– існує системний конфлікт між металургійними і рудними підприємствами внаслідок монополізації гірничорудної галузі держави структурами практично однієї фінансово-промислової групи. Тому складається парадоксальна ситуація: незважаючи на балансовий профіцит залізорудної сировини в цілому по країні, частина українських підприємств, які або взагалі не володіють рудними активами, або мають рудні ресурси в недостатньому обсязі, вимушені весь час вирішувати проблему забезпечення своїх потреб у сировині за прийнятними цінами. До середини 2008 р. ціни на підготовлену залізорудну сировину на внутрішньому ринку України стрімко зростали і подекуди перевищували експортні. Зниження цін у першому півріччі 2009 р. зумовлено виключно зменшенням попиту і падінням обсягів виробництва металургійних підприємств, проте з поживленням ситуації на зовнішніх ринках і активізацією вітчизняних виробників ціни на сировину знову почали зростати. Так вартість залізорудного концентрату Інгулецького ГЗК, який є основним постачальником цього продукту на внутрішній

ринок, збільшилася з 333-347 у січні 2008 р. до 619-655 грн/т – у червні 2008 р., із 306-350 – у липні 2009 р. до 483-491 грн/т – у грудні 2009 року;

– зростаюче з кожним роком падіння видобутку коксівного вугілля в Україні і погіршення його якості призводить до стабільного дефіциту якісного коксівного вугілля та збільшення його імпорту. Ця проблема стала знову актуальною у кінці 2009 р. у зв'язку із погравленням виробництва металопродукції. Імпорт коксівного вугілля становив 7,2 млн т, або 30 % усього обсягу вугілля для виробництва коксу у 2009 р. Унаслідок напруженого балансу коксівного вугілля в Росії, яка є основним його експортером для України, виглядає проблематичним нарощування імпорту з цієї країни, до того ж поставки залізничним транспортом, наприклад, із нових шахт на Далекому Сході є нерентабельними через велику відстань. «Арселор Міталл Кривий Ріг» здійснював у 2009 р. імпорт вугілля із шахт у Казахстані й Канаді, що входять до складу «Arcelor Mittal», а «Метінвест» – зі своєї шахти в США. Реалізації планів вітчизняних ФПГ щодо суттєвого нарощування імпорту морським шляхом із шахт Австралії та США перешкоджає нерозвиненість транспортної інфраструктури України, а саме відсутність спеціалізованих терміналів, брак глибоководних портів. У всякому випадку зі збільшенням обсягів виробництва металопродукції вартість коксівного вугілля, коксу, транспортних перевезень буде зростати.

У результаті зростаюча вартість і брак ресурсів – залізородної сировини, коксу, металобрухту – в перспективі унеможливають збільшення виробництва металопродукції та експортної виручки таким простим шляхом, як нарощування фізичних обсягів експорту сталевих напівфабрикатів і ординарних видів прокату.

По-третє, зберігається технологічна відсталість металургійного виробництва України, що перешкоджає досягненню головної мети – істотного зменшення сировинних і енергетичних витрат у виробництві як стратегічного чинника зниження собівартості продукції і підвищення її якості, освоєння виробництва високотехнологічних видів прокату, посилення конкурентоспроможності української металопродукції на світових ринках. Споживання коксу на виробництво 1 т чавуну до 2009 р. дорівнювало в середньому 533 кг проти середньосвітового рівня 270-300 кг, а у 2009 р. воно збільшилось до 590 кг/т унаслідок обмеження використання природного газу в доменному виробництві. Витрати залізородної сировини в Україні також на 20-30 % перевищують аналогічний показник провідних країн-металовиробників. Масштабна технічна і технологічна модернізація металургійної галузі фактично лише розпочалася у 2005-2007 рр., коли підприємствами галузі на радикальне технологічне оновлення виробництва було вкладено 23,8 млрд грн (див. табл. 4.9), а за оцінками фахівців, для суттєвого зниження енергоємності виробництва металургійного комплексу необхідний обсяг витрат складав близько 10 млрд дол США. До того ж, унаслідок падіння виробництва і прибутковості підприємств, сумарний обсяг інвестицій у наступні два роки не перевищив 16-17 млрд грн, і більшість провідних металургійних підприємств відклали переважну частину запланованих інвестиційних проектів на 2012-2018 рр., що унеможливає зменшення високого ступеня зносу основних засобів галузі й посилює технологічне відставання України від провідних держав світу. До того ж здійснювана модернізація має низку суттєвих недоліків:

– відсутність зв'язку вітчизняної металургійної науки з виробництвом. Власниками підприємств практично ігноруються вітчизняні перспективні технологічні розробки, і вони надають перевагу закупівлі готових, проте не найсучасніших технологій у провідних західних фірм;

– слабкий розвиток і сповільнення останніми роками інноваційного процесу;

– внаслідок задекларованих програм із реконструкції і модернізації, відбудеться суттєве зростання в майбутньому потужностей екологічно шкідливих виробництв мета-

лургійного виробництва – доменного і сталеплавильного, та, відповідно, обсягів виробництва чавуну й сталі. Це, у свою чергу, зумовлює збільшення обсягів видобутку руди і виробництва підготовленої залізорудної сировини, що також посилює негативний вплив на довкілля.

По-четверте, визначальним фактором конкурентоспроможності української металопродукції на зовнішніх ринках залишається ціна продукції, а не її якісні показники. Проте розвиток світової металургійної галузі останніми роками показав, що цього вже недостатньо для прибуткової роботи на зовнішніх ринках. Ситуативні успіхи вітчизняних виробників на деяких ринках близького Сходу і Південно-Східної Азії (зокрема, Китаю) у 2009 р. були досягнуті, як уже зазначалося, за рахунок факторів нетривалої дії. У 2008-2009 рр. стало очевидним, що Україна програє своїм головним конкурентам на світових ринках, які також є основними імпортерами вітчизняної металопродукції, – Туреччині і Росії – внаслідок їх високих темпів технологічного розвитку, підвищення якості продукції, менших витрат на прокатному переділі. Якщо питомі витрати на перекат 1 т сталевих заготовки в Україні в середньому становлять 20-30 дол США, то на заводах Туреччини – не перевищують 15 дол США. Підтвердженням цього, як уже зазначалося, є падіння обсягів експорту в ці країни. Споживачі на основних металоринках світу в умовах існування надлишкових світових потужностей з виробництва сталі більшою мірою орієнтуються на якісні показники сталевих продукції. В умовах зниження глобального попиту на сталь стало також очевидним, що схема роботи вітчизняних компаній, коли українські заготовки поставляються на підприємства європейських держав для виробництва прокату і його збуту в цих країнах, не завжди є стабільною і прибутковою. У 2009 р. темпи спаду металургійного виробництва та металоспоживаючих галузей економіки в країнах Європи були вищими, ніж в Україні, і ці підприємства замість прибутків принесли українським власникам збільшення обсягів витрат на їх утримання. Ще одним чинником, що ускладнює утримання конкурентних позицій вітчизняними виробниками на основних ринках збуту, передусім Близького Сходу, Північної Африки, СНД, є введення сучасних прокатних потужностей у цих регіонах.

Ризиками розвитку металургійної галузі України в перспективі є:

- асиметричне зростання цін на сировинні ресурси для виробництва і металопродукції на зовнішніх ринках. За оцінками Фонду ефективного управління, у більшості українських підприємств, які не забезпечені власною сировиною, частка витрат на нього становить від 75 до 80 % у загальному обсязі витрат, у той час як для підприємств із вертикальною інтеграцією, наприклад, МК «Азовсталь» («Метінвест») – не перевищує 65 %;

- подальше скорочення обсягу інвестицій на розвиток галузі, уповільнення темпів радикального технічного і технологічного оновлення галузі з подальшими негативними наслідками щодо перспектив виробництва продукції високого ступеня переробки, підвищення її якості;

- нестабільність виробничих показників галузі внаслідок того, що виручка від експорту залишається, по суті, єдиним фінансовим джерелом для розвитку вітчизняної металургії, проте її вимушена напівфабрикатна спеціалізація визначає негативну перспективу прибуткової металоторгівлі в майбутньому;

- загострення конкуренції на традиційних і пріоритетних для українських виробників ринках металопродукції передусім з основними конкурентами – Росією і Туреччиною. З Росією зростатиме конкуренція переважно на ринках країн СНД, ЄС, а з Туреччиною – на ринках країн Причорноморського регіону, Близького Сходу, Північної Африки. Посилюється також імовірність подальшої втрати експортних позицій України на ринках самих цих країн унаслідок якісного зростання металургійного

виробництва в них, збільшення потужностей. Наприклад, у Туреччині очікується введення в дію нових заводів з випуску гарячекатаного плоского прокату, через що суттєво зменшиться її залежність від імпорту цього виду продукції, у тому числі з України. Експортна експансія на інші світові ринки унеможливується головним чином через високу ймовірність агресивної експортної політики глобального виробника сталевих металопродукції – Китаю, а також уведення в дію сучасних прокатних виробництв практично в усіх регіонах світу;

- посилення в перспективі протекціоністських заходів країн-імпортерів через тарифне регулювання своїх металоринків;

- подальше скорочення попиту на металопродукцію на внутрішньому ринку України, що також є фактором нестабільної роботи вітчизняних металургійних підприємств, зменшення обсягу внутрішніх і зовнішніх інвестицій на розвиток галузей української промисловості – основних споживачів металу, на фінансування інфраструктурних проєктів.

Таким чином, відносні успіхи вітчизняної металургії останніми роками є в основному ситуативними, у той час як стратегічні чинники розвитку негативні. Стан галузі, як і раніше, більшою мірою залежить від антикризових програм, що приймаються у країнах – споживачах їх металопродукції, ніж від внутрішніх заходів та максимального використання кон'юнктурних сплесків на зовнішніх ринках. Тому *державна політика* забезпечення стабільного розвитку галузі повинна бути системною, комплексною і забезпечувати максимальну підтримку дії позитивних стратегічних чинників розвитку. Потрібно активізувати зусилля держави в таких напрямках, як інвестиційно-інноваційний розвиток галузі, сприяння інтеграційним процесам, особливо вертикальної інтегрованості виробництва, стратегічне вирішення проблеми забезпечення виробничої програми підприємств сировинними ресурсами, підтримка експорту металопродукції з більшою доданою вартістю, системна політика щодо розвитку внутрішнього ринку.

Головним стратегічним напрямом подальшого розвитку галузі є проведення системної модернізації виробництва, посилення її інноваційної складової. Адже це є стратегічним чинником зниження собівартості виробництва в перспективі, що дасть змогу вітчизняним виробникам втримати позиції на зовнішніх ринках. У рамках реалізації цього напрямку, на нашу думку, необхідно:

- на законодавчому рівні створити систему митних пільг і фіскальних преференцій підприємствам, які запроваджують інновації, установити пільговий тариф оподаткування імпорту саме найсучаснішого обладнання із жорстким контролем виконання з боку держави. Безумовно, такий захід не можна застосувати до поширеної практики закупівлі вітчизняними компаніями з метою економії обладнання і готових технологій західних фірм, які за світовими вимірами вже морально застаріли, проте внаслідок існуючої технологічної відсталості українських підприємств видаються прогресивними;

- на законодавчому рівні створити умови для посилення інтеграції вітчизняних науково-дослідницьких закладів і металургійних підприємств та формування відповідних організаційних структур для запровадження перспективних вітчизняних наукових розробок у виробництво. Такі організаційні структури повинні акумулювати фінансові кошти для здійснення наскрізного інноваційного процесу – від проєктування до виготовлення пілотних зразків розробок. Існують, наприклад, унікальні вітчизняні розробки у сфері безперервного розливання сталі та її позапічного оброблення: металургійний процес із рециркуляцією шлаків, позапічна обробка сталі у проковшах із застосуванням плазмових і вакуумних середовищ, електромагнітний перемішувач сталі для забезпечення якісної структури безперервно литих сталевих заготовок, безперервне розливання сталі із застосуванням магнітодинамічних проміжних коштів тощо, але вони практично не впроваджуються у виробництво;

– використання зарубіжного досвіду фінансової підтримки виконавців науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР) через митні знижки, виключення витрат на НДДКР з базового обсягу оподаткування; пільгове кредитування на зростаючий обсяг витрат НДДКР; дотації і субсидії малим і середнім підприємствам на проведення дослідів і замовлення НДДКР; порядок прискореної амортизації основних засобів інноваційно активних підприємств. Усі ці заходи повинні здійснюватись під жорстким контролем держави;

– в умовах обмеженості або відсутності кредитних ресурсів на законодавчому рівні встановити фіскальні преференції для власників компаній щодо повернення виведених раніше за межі України фінансових ресурсів за умови їх цільового спрямування в радикальну модернізацію, інноваційний розвиток виробництва, а також на вирішення екологічних проблем підприємств.

Вертикальна інтегрованість виробництва набуває винятково важливого значення в умовах безперервного подорожчання матеріальної складової виробництва продукції як ефективний засіб оптимізації виробничих витрат, зниження собівартості продукції і втримання позицій на зовнішніх ринках. Сьогодні в Україні фактично утворилась одна надпотужна вертикально інтегрована компанія «Метінвест Холдинг», яка до того ж є монополістом на внутрішньому ринку залізорудної сировини. Тому напрями державної політики можуть бути наступні:

– сприяння у пріоритетному придбанні ліцензій на розробку корисних копалин (металевих руд, коксівного вугілля), сировинних активів (вугільних шахт) тим компаніям, які відчувають брак ресурсів;

– для тих підприємств, які відчувають брак ресурсів і мають такі ліцензії або активи, встановити певні фіскальні преференції, пільговий митний режим імпорту інноваційного обладнання для будівництва нових або реконструкції існуючих сировинних активів і введення їх в експлуатацію, а також будівництва супутньої виробничої інфраструктури. Наприклад, ММК ім. Ілліча і МК «Запоріжсталь», які відчувають суттєву нестачу залізорудної сировини, мають спільну ліцензію на розробку Куксунгурської групи покладів залізної руди і будівництво Приазовського ГЗК, що могло б практично вирішити їх проблеми;

– формування на законодавчому рівні економічних умов для посилення інтеграційних процесів у різних формах (обмін акціями, створення спільних підприємств тощо) між підприємствами, які мають надлишок сировинних ресурсів, і тими, що відчувають їх нестачу.

Без участі держави неможливо вирішити таку важливу проблему, як розробка довгострокової стратегії розвитку транспортної інфраструктури країни, зокрема морських портів. Це необхідно як для вирішення проблем підприємств у забезпеченні імпортними сировинними ресурсами, так і для сприяння експорту готової продукції і загалом для зміцнення потужності вітчизняних компаній і подальшого їх розвитку з придбанням виробничих активів у далекому зарубіжжі. Внаслідок дефіциту в Україні якісного коксівного вугілля, в перспективі зростатиме імпорт цієї сировини з країн далекого зарубіжжя (США, Австралії, Бразилії). Якщо держава не має коштів на масштабну модернізацію транспортної інфраструктури, доцільно розглянути можливість створення спільних підприємств із участю державного і приватного капіталу, або вивчити досвід Росії, де, незважаючи на сильні позиції державного капіталу в ключових секторах економіки, уже здійснено акціонування і приватизацію портів. Як результат, порти отримали і фінансові ресурси для вирішення власних потреб, і збільшення вантажопотоків великих підприємств. Збудовані також сучасні перевантажувальні комплекси для металургійної продукції.

Металургійна промисловість України залишиться і в перспективі експортоорієнтованою галуззю, тому державна політика повинна спрямовуватися і на підтримку вітчизняного експорту за такими напрямками:

- стимулювання державою експорту продукції більш високого ступеня переробки. З одного боку, для виробництва якісної високотехнологічної продукції необхідно прискореними темпами проводити радикальне технологічне оновлення галузі, з іншого – стимулювання державою більш високотехнологічного експорту може здійснюватися і за допомогою фіскальних заходів, зокрема, прискореного повернення експортного ПДВ, зниження ставок повернення ПДВ для експортних напівфабрикатів звичайної якості або ординарних видів прокату з рядових марок сталей;

- фінансові і митні преференції виробникам, що освоюють виробництво нових видів складної високотехнологічної експортної продукції;

- підтримка державою українських виробників у налагоджуванні та зміцненні зв'язків із зарубіжними торговельними партнерами.

Для посилення стабільності роботи металургійних підприємств необхідна системна державна політика щодо розвитку внутрішнього ринку, а саме:

- створення для галузей споживачів металу (машинобудування, будівництво, транспорт, паливно-енергетичний комплекс) сприятливих умов розвитку. Зокрема, для машинобудування – це стимулювання модернізації та оновлення виробництв, підтримка експорту продукції вітчизняних машинобудівників, допомога держави у просуванні їх продукції на зовнішні ринки, налагодження і посилення зв'язків із торговельними зарубіжними партнерами;

- посилення ролі держави як системного координатора у процесі узгодження програм розвитку металоспоживаючих галузей економіки з можливостями металургії для збалансування структури внутрішнього попиту і виробництва металопродукції;

- стимулювання вітчизняних металовиробників для збільшення відвантаження металопродукції на внутрішній ринок. Зокрема, можливе надання фінансових преференцій підприємствам для стимулювання освоєння виробництва складної імпортозамінної продукції;

- штрафні санкції проти тих підприємств, що пропонують на внутрішньому ринку ординарні види прокату звичайної якості за завищеними цінами;

- тарифне обмеження імпорту звичайних видів прокату, що в достатній кількості виробляється в Україні;

- використання всіх можливостей для фінансування інфраструктурних проектів;

- припинення практики не завжди обґрунтованих заходів щодо держрегулювання, які призводять до різких стрибків цін на продукцію, і послуги природних монополій: тарифи на залізничні перевезення, електроенергію, акордні ставки на перевалку вантажів у портах, перенесення на металургів додаткових витрат на зберігання природного газу в українських ПСГ тощо.

Провідні металургійні підприємства останніми роками задекларували відмову від виробництва напівфабрикатів як основного експортного продукту і розвиток прокатного виробництва. Проте прості види сортового і будівельного прокату, гарячекатані листи і рулони – це теж не надто високотехнологічна продукція. Падіння глобального попиту на сталь у кінці 2008 р. і 2009 р. показало, що сприятлива кон'юнктура світових ринків не може тривати вічно, і для подальшого ефективного розвитку металургійної галузі власникам вітчизняних підприємств уже в середньостроковій перспективі необхідно кардинально змінювати стратегічну модель розвитку галузі, інвестувати отримані прибутки не в нарощування випуску чавуну і сталі, а у принципово нові технології, запроваджувати виробництво високотехнологічних продуктів. Необхідно також кардинально вирішувати нагальні завдання соціального характеру, упроваджувати масштабні екологічні програми.